

УДК 616.8(09)

DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0713.18.5.2022.964>

Стоянов О.М., Сон А.С.

Одеський національний медичний університет, м. Одеса, Україна

Історія планування та будівництва в Одесі лікарні для нервовохворих — так званого Панкеєвського корпусу

Частина 2

Резюме. У статті описана історія планування та будівництва психоневрологічної лікарні в Одесі, що була споруджена на пожертвування поміщиці Г.С. Панкеєвої на спомин про доньку, яка наклала на себе руки в 1906 році. Авторами наведені деякі невідомі чи неописані факти історії одеської неврології, яка, як виявилось, значно виходить за межі тільки неврології. Коротко описані події, що передували будівництву психоневрологічної лікарні, а також історичні особи, які брали участь в організації та реалізації будівництва лікарні для нервовохворих в Одесі. Такого роду історичний екскурс торкається більше ніж вікового періоду, за який відбулася безліч подій, пов'язаних із так званим Панкеєвським корпусом. Останній можна вважати найстарішою спеціалізованою неврологічною установою в Україні. На жаль, через низку причин закладений потенціал не був реалізований, незважаючи на зусилля відомих історичних осіб Одеси, архітекторів, учених психоневрологічного профілю тощо.

Ключові слова: Панкеєвський корпус; історія; кафедра неврології та нейрохірургії; Одеса

У 1914 р. в Одесі була споруджена будівля «самостійної» лікарні для нервовохворих на гроші, які були пожертвовані в 1907 р. поміщицею Ганною Семенівною Панкеєвою на спомин про доньку, яка наклала на себе руки в 1906 р. [1].

Сім'я Панкеєвих

Слід зазначити, що сім'я Панкеєвих — старовинний купецький рід (у переліку купців із 1800 р.), що влаштувався на Півдні, був багатий яскравими талантами, творчими особистостями. Батьки та брати — купці та державні діячі [2]. Так звану Олешківську лінію сім'ї очолював Н.М. Панкеєв (брат засновника одеської лінії сім'ї), крім значних посад в Олешках, Херсоні, обирався від Таврійської губернії до III та IV Державної думи, особистий дворянин.

В Одесі влаштувався його брат — Костянтин Матвійович Панкеєв (1860–1908), який народився в м. Каховці Таврійської губернії. Син багатого купця, най-

більшого землевласника Півдня Російської імперії Матвія Степановича Панкеєва. Поміщик, людина високоосвічена, державний діяч, лідер південноукраїнського крила конституційно-демократичної партії. Гласний Одеської міської думи, почесний громадянин із правами передавати звання у спадок. Активно займався творчістю, видавав ліберальну газету «Південні записки» (1904–1905), видавець-редактор неперіодичного збірника «Зірниця», який містив не лише художні твори у віршах та прозі, а й публікації з різних питань життя [2, 3]. Слід додати, що К.М. Панкеєв був власником популярного в художньо-літературному середовищі маєтку у селі Василівці, у передмісті Одеси, а також будинку у фешенебельному районі Одеси, на вулиці Маразлієвській, № 20, придбаного у 1892 р. (пам'ятка архітектури, архітектор Л.Л. Влодек, 1890–ті рр.). Цей дім разом із маєтком був центром культурного життя Одеси, там збиралася інтелектуальна еліта [4].

Костянтин Матвійович Панкеєв

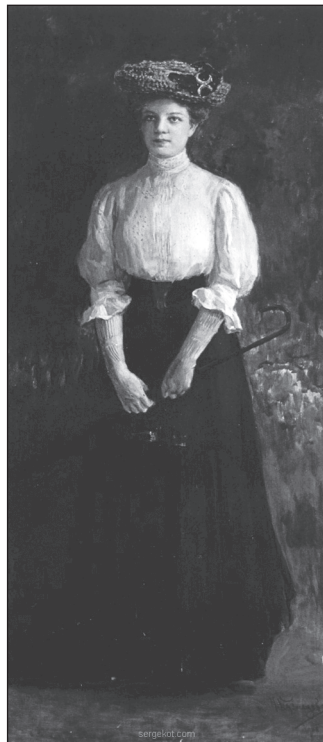
Ганна та Сергій Панкеєви. 1894 р.

Здібні діти Костянтина Панкеєва зростали в цих умовах, здобули хорошу освіту, розвивалися не по літах. Слід зазначити, що в роді Панкеєвих переважно в молодому віці виявлялися ознаки психічних розладів, зокрема випадки суїциду.

Старша дочка Ганна, вона ж сестра одного з найвідоміших пацієнтів Зигмунда Фрейда — Сергія Панкеєва («людини-вовка») [2, 3]. Ганна відрзнялася гострим розумом і кмітливостю, віддавала перевагу природничим наукам, організувала домашню лабораторію, писала вірші.

У 1906 р. Ганна покінчила життя самогубством (випила отруту) після відвідування місця дуелі М.Ю. Лермонтова в П'ятигорську.

У 1907 р. батьки Ганни виділили кошти на будівництво лікарні для нервовохворих. На той час (із 1892 р.) в Одесі

**Портрет Ганни Панкеєвої.
Художник М.Д. Кузнецов**

вже функціонувала велика сучасна психіатрична лікарня. Тому Панкеєви наполягали на тому, щоб це був самостійний лікувальний заклад, який носив би ім'я доньки, можливо, щоб не відбулося об'єднання, поглинання останнього, тим більше що територіально вони перебували на відстані одного міського кварталу. Таким чином батьки хотіли увічнити пам'ять про дочку.

Сергій Панкеєв

Народився в Каховці (Таврійська губернія) 24 грудня 1886 р., поміщик, юрист, публіцист, перекладач, художник-любитель. Відомо, що після переїзду до Одеси у придбаному родиною Панкеєвих маєтку у Василівці Сергієві наснився сон про білих вовків, що мовчки сидять на гілках дерева й надсилають йому повідомлення очима. Сергій мав всесвітню популярність як найзнаменитіший пацієнт Зигмунда Фрейда, який присвятив С. Панкеєву книгу «3 історії одного дитячого неврозу» з описом його хвороби [5]. У своїх роботах З. Фрейд називав пацієнта людиною-вовком (der Wolfsmann) — «найцінніше серед усіх відкриттів, які прихильна фортуна надала мені зробити. Подібне осяяння випадає людині рідко» [6].

Завдяки нагоді лікувати Панкеєва (який згодом став «професійним» пацієнтом), на думку З. Фрейда, розвивалася психоаналітична теорія та відпрацьовувалася техніка лікування [7–9].

Сергій Панкеєв із відзнакою закінчив 5-ту одеську гімназію та вступив до Новоросійського університету, через кілька місяців він залишає Одесу та подорожує

Європою. Після чого повторно вступає до Новоросійського університету. А 1907 р. переїжджає до Санкт-Петербурга.

Перші прояви депресивного розладу зафіксовані в період переїзду з Одеси для навчання у Санкт-Петербурзькому університеті, однак до занять не приступив, оскільки «скласти весняні іспити немає жодних шансів». «Не відвідував лекції, які вже викладалися давно, звикав до міста» [10–13].

Разом із батьком, який перебував у справах у Петербурзі, вони дійшли висновку про необхідність консультації психоневролога та звернулися до В.М. Бехтерева [8, 9].

Малюнок Сергія Панкеєва «My Dream» (1964), зберігається у Колумбійському університеті

Фото Сергія Панкеєва, 1915 р.

В.М. Бехтерев. Події, що передували зустрічі з Панкеєвими

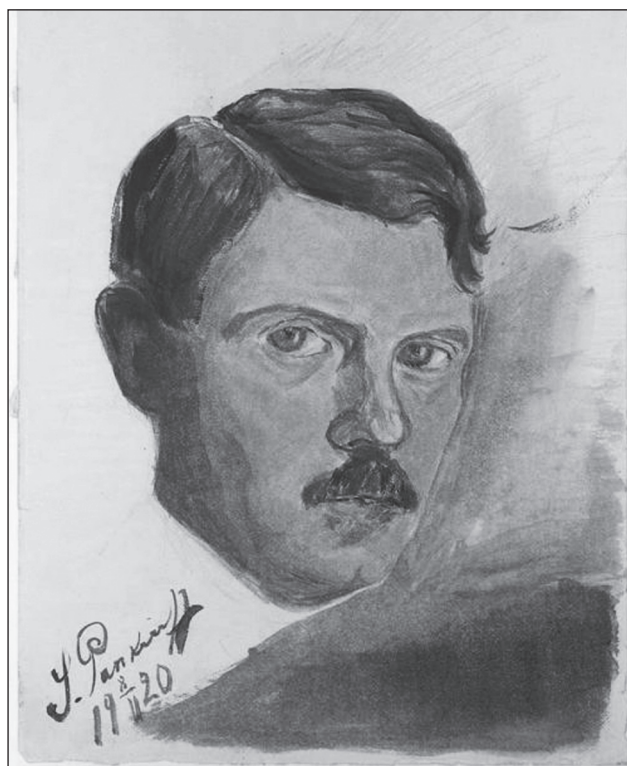
У 1893 році на особисте запрошення начальника Військово-медичної академії професора В.В. Пашутіна В.М. Бехтерева було переведено до Петербурга.

Переїзд В.М. Бехтерева з Казані до Санкт-Петербурга розширив можливості реалізації ідеї про створення психоневрологічного центру в Російській імперії. З 26 вересня 1893 р. він очолив першу в Росії кафедру та першу в Європі кафедральну клініку нервових та душевних хвороб, яка була відкрита у 1860 р. професором Іваном Михайловичем Балинським [14].

У 1903 р. В.М. Бехтерев обґрунтував необхідність створення потужного психоневрологічного наукового та клінічного центру та виступив із пропозицією реалізації цього плану. З цього моменту паралельно з науковою та лікувальною роботою почалися клопоти з пошуку приміщень та збору коштів [15].

9 січня 1907 р. імператор Микола II поставив свою резолюцію на проєкті статуту психоневрологічного інституту.

В.М. Бехтерев брав активну участь у пропаганді та зборі коштів для створюваного інституту, при цьому виявляв велику винахідливість. У 1909 р. на III з'їзді психіатрів у Санкт-Петербурзі організовано опікунство, яке взяло на себе функцію збору коштів для потреб психоневрологічних хворих, зокрема на будівництво інституту. Проводились бла-

Автопортрет Сергія Панкеєва, акварель, 1920 р. (зберігається у документах Сергія Панкеєва у бібліотеці Конгресу США)

**В.М. Бехтерев.
Сеанс гіпнозу**

**Фото професора
Мойсея Володимировича Вульфа**

годійні вечори, збиралися членські внески. Робили пожертвування багато людей. А.С. Никифоров [15] наводить факт передачі на будівництво 50 000 рублів від сім'ї купця Алафузова. Було організовано підписку, дозволено митрополитом Петербурга збирання коштів у церкві. З ініціативи В.М. Бехтерева залучалися відомі у країні люди — обиралися почесні члени із щедрих жертводавців, навіть «з осіб, здатних принести особливу користь інституту за своїми знаннями та громадським становищем». В.М. Бехтерев передав власні гроші від деяких приватних прийомів [16].

Зловживання повноваженнями

Перша зустріч В.М. Бехтерева та Панкеевих відбулася в 1907 р. у готелі Санкт-Петербурга, де жив батько Сергія Панкеева. В.М. Бехтерев намагався переконати К.М. Панкеева змінити своє рішення щодо будівництва психоневрологічної лікарні в Одесі та направити гроші на створення аналогічного інституту в Санкт-Петербурзі.

Після зустрічі в готелі Сергія було запрошено В.М. Бехтеревим на сеанси гіпнозу. Примітно, що після приїзду на перший сеанс С. Панкеев побачив безліч пацієнтів досить заможного стану з вищого суспільства. Проте «студента» викликали без черги, тобто був підкреслений особливий його статус та виняткове становище [17].

Ключовим питанням сеансу терапії була передача коштів на будівництво психоневрологічного інституту, імперативне переконання щодо впливу на батька для відрахування грошей на це будівництво [18]. У результаті в гіпнозі батько С. Панкеева побачив небезпеку залежності пацієнта від лікаря. Таке «використання» гіпнотичної терапії було вирішальним фактором для закінчення сеансів у професора В.М. Бехтерева. Після цього Сергій переїхав до Одеси [18].

Батьки відправляють Сергія на консультацію до знаменитого представника німецької психіатричної школи Еміля Крепеліна, засновника сучасної діагностичної класифікації, нозологічної концепції у психіатрії, тобто основ сучасної психіатрії, із широким колом інтересів та наукових праць. Свого часу батько — К.М. Панкеев був консультований ученим. Е. Крепелін помістив Сергія в баварський санаторій, але успіхів у терапії, крім одруження з медичною сестрою закладу Терезою Келлер, не було досягнуто. Тереза згодом (1938 р.) отруїлася газом [19].

Психоаналіз

Центром психоаналізу в Східній Європі довгий час залишалася Одеса, у якій працював відомий у психоаналітичних колах доктор Мойсей Володимирович Вульф [20]. З. Фрейд у 1914 р. вказував, що тільки Одеса має в особі М. Вульфа підготовленого представника аналітичної школи (і одного з лідерів світового психо-

аналізу) [21]. У листі до К. Юнга він писав, що в Одесі почалася епідемія психоаналізу [22].

У кількох одеських психіатрів встановилися особисті контакти з Фрейдом, вони приїжджали у Відень і привозили хворих.

Після смерті батька (від передозування вероналу) за порадою та активною участю одеського молодого психіатра Леоніда Яковича Дрознеса, який впроваджував психоаналіз у своїй приватній клініці, у січні 1910 р. С. Панкеєв відвідав З. Фрейда і став його пацієнтом на довгі роки [23].

Діагнози, що виставлялися С. Панкеєву, заперечуються аж до сьогодні. До знайомства з Фрейдом Е. Крепелін встановив діагноз «маніакально-депресивне бжевілля». З. Фрейд встановив «невроз нав'язливості». Іпохондричне марення переслідування виставляє колега З. Фрейда — Рут Мак Брунsvік. На психоаналітика М. Гардінер С. Панкеєв взагалі справляв враження здорової людини [22].

В Одесі події йшли своєю чергою.

Планування і будівництво Панкеєвського корпусу

Будівництво споруди у стилі ретроспективізму очолив міський архітектор Федір Павлович Нестурх (Нештурха) [24], за активною участю над упорядкуванням проекту та спостереженням за будівництвом доктора Сергія Сергійовича Налбандова, який «намічався завідувачем лікарні» і який разом із Ф.П. Нестурхом вивчив та оглянув найкращі психоневрологічні установи, а також сучасне їх оснащення необхідним обладнанням у Західній Європі.

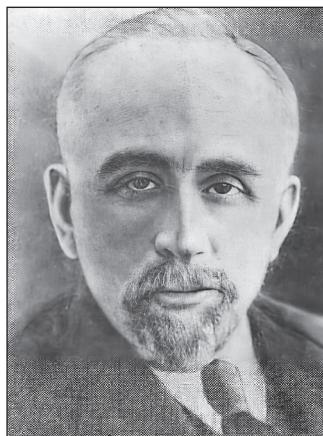
У товаристві одеських лікарів С.С. Налбандовим було продемонстровано проєкт нової міської лікарні для нервових хворих [25].

Триповерхова будівля фасадом була звернена на південь. Найнижчий напівпідвальний поверх призначався для гідропатії та квартир службовців. Передбачені центральне водяне опалення, камера зволоження та система вентиляції [26].

С.С. Налбандов

З 1900 р. працював в Одесі. Згодом С.С. Налбандов із 1909 р. на запрошення Таврійської губернської земської управи працював у Саках старшим лікарем курорту.

Під його керівництвом у 1912 р. (за проєктом архітектора Д. Ріхтера) при сакській грязелікарні було споруджено будинок Інституту діагностики

**Професор
С.С. Налбандов**

та фізичних методів лікування (так званий Цандрівський). Для оснащення установи було завезено з медико-механічного інституту Швеції сучасні пристрої для механотерапії. Спільна робота та співпраця з М.Н. Бурденком дозволили розвинути такого роду неврологічний та ортопедичний реабілітаційні напрямки курорту, у тому числі з відкриттям у

1915 р. госпіталів для поранених у Першій світовій війні [27, 28].

Сергій Сергійович протягом усього життя був тісно пов'язаний з Одесою, із 1916 р. послідовно: завідувач медичної частини за уповноваженого Земського союзу Румунського фронту; із 1918 по 1919 р. — головний лікар Куяльницького курорту; із 1920 по 1923 р. — завідувач клініки нервових хвороб Всеукраїнського інституту курортології та бальнеології. Стояв біля його витоків. У 30-х роках після здобуття звання професора (1930) та ступеня доктора медичних наук (без захисту дисертації, 1935) вирішує питання курортного будівництва в СРСР, стає головним курортологом країни [29–31].

Завершення

Ми спробували висвітлити деякі невідомі чи неописані факти історії одеської неврології, яка, як виявилось, значно виходить за межі тільки неврології. Такого роду історичний екскурс торкається більше

**Архітектор Федір
Павлович Нестурх
(Нештурха)**

Біля будівлі Цандерівського інституту (сидять: другий зліва С.С. Налбандов, третій — М.Н. Бурденко), 1914 р.

ніж вікового періоду, за який відбулася безліч подій, пов'язаних із так званим Панкеевським корпусом. Останній можна вважати найстарішою спеціалізованою неврологічною установою в Україні. На жаль, через низку причин закладений потенціал не був реалізований, незважаючи на зусилля відомих історичних осіб Одеси, архітекторів, учених психоневрологічного профілю та ін.

Таку повноцінну лікарню для нервовохворих було збудовано в історичному районі Одеси — на Слобідці, де сконцентрована достатня кількість великих, заснованих у позаминулому (Одеська клінічна психіатрична лікарня) та на початку минулого століття (Одеська окружна (обласна), нині — 11-та міська клінічна лікарня) медичних закладів, а 1937 року до них додалася Одеська обласна дитяча клінічна лікарня.

Важко навіть перерахувати всіх учених неврологів, психіатрів, відомих лікарів, які брали участь у становленні та розвитку одеської психоневрології.

Сподіваємося, що неврологічна громадськість України оцінить наші зусилля щодо відновлення таких подій, а можливо, й доповнить.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів та власної фінансової зацікавленості при підготовці даної статті.

Список літератури

1. Стоянов О.М., Сон А.С. Історія планування та будівництва в Одесі лікарні для нервовохворих — так званого Панкеевського корпусу. Частина 1. Міжнародний неврологічний журнал. 2022. Т. 18. № 3.
2. Губарь О. Нечто об Анне Панкеевой. Альманах Дерибасовская-Решильевская. 2014. № 57. С. 308-328.
3. Памяти К.М. Панкеева. Газета «Одесский листок». 20 июля 1908.
4. Спадщина. Василівка. Маєток Панкеева. Частина 1—3. <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/373424.html>
5. Freud Sigmund. From the history of an infantile neurosis. 1918. SE. 17. 1-122.
6. Freud Sigmund. The interpretation of dreams. Strachey James. New York: Basic Books A Member of the Perseus Books Group, 2010. 645 p. OCLC 434126117.
7. Freud S. From the History of an Infantile Neurosis. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917–1919): An Infantile Neurosis and Other Works, 1918. P. 1-124.
8. Pankeev S. The Wolf-Man by the Wolf-Man. New York: Basic Books, 1971.
9. Руткевич А.М. Как Фрейд подгонял факты под свою теорию. Психоанализ. Истоки и первые этапы развития: курс лекций. М.: ИНФРА-ФОРУМ, 1997. С. 156-161.
10. Человек-Волк и Зигмунд Фрейд. Сборник: пер. с англ. К.: Port-Royal, 1996. 352 с.
11. Брюнстик Р.М. Дополнение к статье Фрейда «Из истории одного детского невроза». Человек-Волк и Зигмунд Фрейд. К., 1996.
12. Гротьян М. Фрейдовские классические случаи — дальнейшая судьба пациентов. Энциклопедия глубинной психологии. Т. 1. М., 1998. С. 146-147.
13. Gardiner M. (Ed.). The wolf-man by the wolf-man. New York: Basic Books, 1971.
14. Менделевич Д.М. В.М. Бехтерев в клиниках Западной Европы (в 1884–1885 годах) и в Казани. [Электронный ресурс]. Медицинская психология: электрон. науч. журн. 2010. № 1.
15. Никуфоров А.С. Бехтерев. ЖЗЛ. М.: Мол. гвардия, 1986. 288 с.
16. Grekova T.I., Golikov Yu.P. Medical. Petersburg. Essays addressed to the physicians and their patients. St. Petersburg: Folio-press, 2001. 415 p. www.medline/public/hist/medmono/100/25.phtml
17. Pankejeff S.C. The memoirs of the Wolf-Man. In The Wolf-Man and Sigmund Freud. Ed. M. Gardiner, New York: Basic Books, 1971. P. 132
18. Решетников М.М. Избранные статьи в двух томах. Том I. Современная психотерапия. М.: Издательско-торговый Дом «Скифия», 2020. 416 с.
19. McWilliams N. Psychoanalytic Diagnosis: Understanding Personality Structure in Clinical Process. Per. From English. М.: Independent firm Class, 2001. 480 p.
20. Романов И. К истории психоанализа в Украине. <http://psychoanalysis-kharkov.com>
21. Савченко В.Е., Поспелова И.Д. История развития психоанализа в Украине. https://studylib.ru/doc/1015799/v.-e.-savchenko--i.-d.-pospelova-uzhno-ukrainskij-nacional._nyj
22. Etkind Al. Eros Of The Impossible The History Of Psychoanalysis Published December 7, 2020 by Routledge. 416 p.
23. Валяко И.В. Истоки украинского психоанализа. Міжнар. псих., психотер. та психоаналітич. журнал. 2016. № 4 (34). С. 6-17.
24. Пилявский В. Зодчие Одессы. Одесса: Оптимум, 2010. 210 с.
25. Газета «Одесские новости». № 8016 от 15.01.1910.
26. Крамаренко Е.Ю., Исакович Р.Л., Бельский М.С. Отчет о деятельности костно-туберкулезного детского отделения за период с июня 1923 по апрель 1927 года. Юбилейный сборник Одесской окружной больницы. 1902–1927. Под ред. М.С. Бельского. Одесса, 1927. С. 491-506.
27. Засновники та визначні діячі курортів України. За редакцією М.В. Лободи. К.: Денеб, 2011. 176 с.
28. Деятельность доктора С.С. Налбандова в Саках. История города Саки. <http://krim.biz.ua/saki-history.html>
29. Сосюра Б.Я. Памяти профессора С.С. Налбандова. Вopr. курортологии. 1940. № 5.
30. Налбандов С.С. Лечение органических заболеваний нервной системы на одесских курортах. Одесса-курорт. Одесса, 1934.
31. Васильев К.К. Налбандов Сергей Сергеевич. Энциклопедия современной Украины, 2020. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71791

Отримано/Received 10.07.2022

Рецензовано/Revised 19.07.2022

Прийнято до друку/Accepted 29.07.2022 ■

O.M. Stoyanov, A.S. Son

Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

**The history of the planning and construction of the hospital
for nervous patients known as Pankeieva building in Odessa.
Part 2**

Abstract. The article describes the history of the planning and construction of the psychoneurological hospital in Odesa, which was built on the donation of the landlady G.S. Pankeieva in memory of her daughter, who committed suicide in 1906. The authors present some unknown or undescribed facts from the history of Odesa neurology, which turned out to be far beyond its limits. The events that preceded the construction of a psychoneurological hospital are briefly described, as well as historical figures who participated in the organization and construction of a hospital for neurological

patients in Odesa. This kind of historical insight covers more than a century during which many events related to the so-called Pankeieva building. The latter can be considered the oldest specialized neurological institution in Ukraine. Unfortunately, for a number of reasons, the inherent potential was not realized, despite the efforts of famous historical figures of Odesa, architects, psychoneurological scientists, etc.

Keywords: Pankeieva building; history; department of neurology and neurosurgery; Odesa